

9. Что такое МОТ? Чем она занимается? Москва: Изд. бюро МОТ в Москве, 2000. 149 с.
10. Охорона праці в галузі юриспруденції: навч. посіб. / за ред. П.Д. Пилипенка. Київ: Ін Юре, 2013. 272 с.
11. Про Галузеву програму поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на підприємствах та організаціях, які належать до сфери управління Держрезерву України на 2014–2018 роки: Наказ Державного агентства резерву України від 11.12.2013 № 220. URL: <http://www.gosrezerv.gov.ua/reserv/doccatalog/document;jsessionid=3DCA6F97D CF707F57A31EE8C83850FD7.app1?id= 149509>.
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50 (Додаток). Ст. 375.
13. Беликов О. Право на безопасный труд. Консультант бухгалтера. 2009. № 45–46(533–534). С. 58–64.
14. Про затвердження Загальних вимог охорони праці працівників гірничодобувних підприємств: Наказ Міністерств України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 19.07.2006 № 459. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 2349.

УДК 349. 3(477)

ЯКОВЛЄВА Г.О.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті з'ясовано доктринальні підходи щодо розуміння поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення», проаналізовано погляди науковців стосовно розуміння природи соціальних ризиків, причин їх виникнення, а також наслідків, які спричиняє настання соціальних ризиків. На підставі дослідженого матеріалу зроблено висновок про складну структуру природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. Виділено та розкрито два рівня ознак, які характеризують соціальний ризик як категорію права соціального забезпечення. Надано власне визначення поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення» у вузькому та широкому розумінні.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальне забезпечення, соціально-забезпечувальні правовідносини, суб'єкт соціального забезпечення, юридичний факт.

В статье определены доктринальные подходы к пониманию понятия «социальный риск в праве социального обеспечения», проанализированы подходы ученых относительно понимания природы социальных рисков, причин их возникновения, а также последствия, которые влекут наступления социальных рисков. На основании исследованного материала сделан вывод о сложной структуре природы социальных рисков в праве социального обеспечения. Выделены и раскрыты два уровня признаков, характеризующих социальный риск как категорию права социального обеспечения. Предоставлено собственное определение понятия «социальный риск в праве социального обеспечения» в узком и широком смысле.

Ключевые слова: социальный риск, социальное обеспечение, социально-обеспечительные правоотношения, субъект социального обеспечения, юридический факт.

In the article doctrinal approaches to understanding the concept of "social risk in the law of social security" are defined, the approaches of scientists concerning understanding the nature of social risks are analyzed, the reasons of their occurrence, and the consequences that entail the onset of social risks also are analyzed. A conclusion was made about the complex structure of the nature of social risks in the law of social security on the basis of the studied material. Two levels of features characterizing social risk as a category of social security law have been singled out and disclosed. The author gives his own definition of the concept of "social risk in the law of social security" in a narrow and broad sense.

Key words: *social risk, social security, social and security legal relations, social security subject, legal fact.*

Постановка проблеми. Становлення та розвиток термінологічного апарату права соціального забезпечення зумовлюється та ускладнюється тим, що предметом правового регулювання досліджуваної галузі є такі правовідносини, які за своєю суттю важко піддаються формалізації. Право соціального забезпечення у зв'язку з тим, що має соціальну мету та спрямоване на забезпечення соціальної захищеності кожного, регулює відносини, які відображають безпосередню сутність життя людини з усією його складністю та багатогранністю, неоднозначністю та суб'єктивністю сприйняття відповідних подій та процесів. У цьому контексті однією із задач є все ж виокремити, розкрити та систематизувати, розробити загальний об'єктивний підхід до оцінки ключових категорій права соціального забезпечення, які виступають відправними точками у всьому нормативно-правовому регулюванні. Важливим поняттям у праві соціального забезпечення є поняття соціального ризику, науково-теоретична дискусія щодо якого продовжується. Не до кінця досліджені види соціальних ризиків та їх вплив на соціальну захищеність людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальних ризиків в юридичній літературі розглядали такі вчені, як Н.Б. Болотіна, Н.А. Вігдорчик, М.І. Іншин, Н.О. Карпуніна, О.Л. Кучма, О.Є. Мачульська, О.В. Москаленко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипка, С. М. Синчук, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, О.М. Ярошенко та інші. Проте, попри значну наукову увагу до дослідження наведеного питання, сьогодні дослідження категорії «соціальний ризик» є несистемним, нерозкритою залишається природа соціальних ризиків, не розроблено єдиного розуміння зазначеного поняття, що зумовлює актуальність проведення нашого дослідження.

Метою статті є з'ясування природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення, розкриття їх ознак та особливостей, розробка власного визначення поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення».

Виклад основного матеріалу. Поняття ризику характеризується багатоаспектністю та вживається не лише у багатьох галузях права, а є також важливою категорією у різних галузях наукового знання. А.П. Горкін зазначає, що ризик – це міра очікуваної невдачі, можливості втрати певних цінностей або настання небажаних подій. З погляду суспільного буття всі ризики є соціальними, тому зазвичай і виокремлюють суто соціальні ризики. Вони розглядаються як «міри очікуваного наслідку певного явища, настання якого пов'язано із вірогідністю втрати або обмеження економічної самостійності та соціального благополуччя людини» [1, с. 345]. Своєю чергою Н.П. Борецька наголошувала на тому, що їх пов'язують із небезпекою соціальних деформацій та диспропорцій у функціонуванні й розвитку людини, суспільства, держави [2, с. 100].

Аналізуючи думки авторів, слід зазначити, що поняття ризику семантично розуміється як міра потенційної небезпеки настання відповідних небажаних наслідків (у випадку соціального ризику – міра потенційної небезпеки настання небажаних наслідків, що пов'язані з обмеженням можливості людини реалізувати свої права, задовольняти свої потреби, володіти базовим рівнем економічної самостійності та соціального благополуччя тощо). Проте, розглядаючи поняття соціального ризику у сфері права соціального забезпечення, відзначаємо видозміну його первинного значення: ризик розглядається не лише як певний негативний фактор, який ще не наступив, проте може наступити, а як відповідна подія, процес, явище, які уже наступили та фактично зумовили настання негативних соціальних наслідків. Також погоджуємося з тим, що усі ризики, які можуть надалі вплинути на життєдіяльність людини та задоволення її потреб, є соціальними, проте з метою удосконалення нормативно-правового регулювання слід виділяти суто соціальні ризики, які є підставою для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин.

На цей час у науковій доктрині наявна велика кількість авторських визначень поняття «соціальний ризик». Зокрема, С.О. Устинов вважає соціальним ризиком «визнані суспільством і законодавчо закріплені певні життєві події, які є підставами виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення, внаслідок яких особа, з незалежних від неї обставин, втрачає працездатність або засоби для існування та потребує соціального захисту відповідно до чинного законодавства» [3, с. 11]. О.Є. Мачульська вважає, що соціальний ризик найбільшою мірою загрожує найманим працівникам та іншим наближеним до них за матеріальним статусом групам населення. Вона зазначає: «Соціальний ризик – це настання матеріальної незабезпеченості через втрату заробітку, доходу від трудової діяльності з економічних (безробіття), фізіологічних (старість, інвалідність, материнство) або демографічних (багатодітність) причин» [4, с. 10].

Не погоджуємось зі звуженням розуміння поняття соціального ризику, що запропоноване О.Є. Мачульською, адже, на наш погляд, його зміст є набагато ширшим. Соціальні ризики не виникають лише у трудових відносинах та не обмежуються лише таким їх тлумаченням, як втрата заробітку. Втрата матеріального забезпечення є важливою ознакою, базисною, проте не єдиною, яка визначає дію соціального ризику. Соціальний ризик може зумовлювати втрату соціального статусу, соціальну неадаптованість, втрату засобів до існування (не виключно заробітної плати, і не лише у рамках трудових відносин). Крім того, перелік соціальних ризиків є невизначеним та невичерпним. Адже з розвитком суспільних відносин можуть з'являтися нові види соціальних ризиків. Водночас, аналізуючи позицію С.О. Устинова, зауважимо, що науковець виділяє у понятті соціального ризику декілька аспектів: розглядає його як своєрідний юридичний факт, який зумовлює виникнення або зміну відносин щодо соціального забезпечення, а також як відповідні об'єктивні життєві події, які призводять до втрати особою засобів до існування. Автор наголошує на обов'язковій нормативній визначеності та закріпленості відповідного соціального ризику у законодавстві для того, щоб він міг стати підставою для надання особі соціального захисту.

В.Я. Бурак та П.Д. Пилипенко зауважують, що соціальний ризик розуміється як «соціально значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави» [5, с. 188]. І.В. Яковюк визначає соціальний ризик як вірогідну подію, яка наступила [6, с. 344]. З цього боку А.П. Альгін зазначає, що ризик є очікуваною небезпекою, а можливість його настання не завжди усвідомлюється. Тому небезпеку не слід ототожнювати із настанням конкретних негативних наслідків. Під час вивчення ризику необхідно також розмежовувати ситуації ризику і невизначені ситуації («в останніх ймовірність настання результатів рішень, подій у принципі невстановлювана» [7, с. 19]). Виходячи з вищевказаного, не сам соціальний ризик, а лише його настання, виступає каталізатором соціального забезпечення, – наводить свій висновок О.С. Прийменко [8, с. 225].

Розмірковування над наведеними вище визначаннями науковців наводять на думку про те, що загалом соціальний ризик є подією, обставиною, фактором, які потенційно можуть наступити, у зв'язку з чим об'єктивно (незалежно від волі людини) спричинять соціально негативні наслідки у вигляді втрати засобів до існування, неможливості забезпечити себе та членів своєї сім'ї мінімально необхідним рівнем благ для задоволення потреб, втрату соціального статусу, неможливість повернення до попереднього рівня та способу життя без сторонньої допомоги та підтримки. Проте особливість соціального ризику як поняття права соціального забезпечення полягає у тому, що не його потенційна здатність наступити, а фактичне настання та спричинення негативної дії може розглядатися як підстава для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Також слід зауважити, що очевидним є те, що соціальні ризики можуть бути спричинені різними факторами та мати різну первинну природу свого походження (економічну, політичну, фізіологічну, демографічну тощо).

Наявна багатоаспектність суспільних відносин, велика кількість факторів суспільного життя, які можуть негативно вплинути на стан матеріального забезпечення людини та на її соціалізацію, дозволяють виявляти різні ознаки соціальних ризиків, особливості їхньої природи, у зв'язку з чим наводять різноманітні та обґрунтовані класифікації таких ризиків. З цього приводу С.М. Синчук зазначає, що соціальні ризики характеризуються наявністю певних ознак: 1) мають виключно об'єктивний характер (настають незалежно від волі особи та не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин); 2) обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини та зумовлюють її соціальну незабезпеченість; 3) закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа може потре-

бувати допомоги держави чи суспільства; 4) є потенційно закономірними для кожної людини (обов'язково або зазвичай трапляються чи можуть трапитися за певних обставин) [9, с. 55–60].

Таким чином, розкриваючи природу соціального ризику як категорії права соціального забезпечення у її теоретичному значенні, слід зазначити, що вона характеризується складною структурою. Структура природи соціального ризику як категорії права соціального забезпечення, на наш погляд, складається з дворівневої групи ознак, які дозволяють віднести відповідну життєву обставину, подію, процес до такої правової категорії, що нами досліджується. Відповідно, природа соціального ризику у праві соціального забезпечення розкривається за такими рівнями:

- ознаки, що характеризують первинну природу соціального ризику;
- ознаки, що характеризують вторинну (похідну) правову природу соціального ризику.

І лише встановлення ознак обох рівнів в сукупності дозволяє виділити соціальний ризик як категорію права соціального забезпечення.

Відповідно, до ознак, що характеризують первинну природу соціального ризику, слід віднести: 1) походження: а) економічне (інфляція, зниження рівня життя населення та неможливість забезпечити себе мінімальним рівнем благ); б) демографічне (народження дітей); в) фізіологічне (досягнення поважного віку, стан здоров'я, тимчасова втрата працездатності у зв'язку з хворобою, вагітністю та пологами тощо); г) політичне (політичні процеси, які призводять до вимушеної міграції населення та втрати засобів до існування, тощо); д) професійне (нещасний випадок на виробництві) тощо; 2) об'єктивність виникнення – зазначені обставини, події, процеси виникають незалежно від волі особи, яка потрапляє під їхню дію, з відповідною закономірністю або вірогідністю з огляду на закони суспільного чи індивідуально людського розвитку; 3) складний характер впливу – наслідки, які спричиняються зазначеними подіями, обставинами, справляють негативний вплив на рівень матеріального забезпечення людини, зумовлюють втрату засобів до існування, до відтворення, втрату соціального статусу, можливості гарантувати належний рівень життя собі і своїм близьким; 4) непереборність – наведені події та обставини та їхні негативні наслідки об'єктивно не можуть бути подолані особою самостійно за допомогою власних зусиль, попереднє становище, спосіб або мінімально необхідний рівень життя не можуть бути досягнуті без стороннього захисту, допомоги та підтримки.

До ознак, які характеризують вторинну (похідну) правову природу соціального ризику у галузі права соціального забезпечення, слід віднести: 1) закріплення їх у нормативно-правовому регулюванні та визнання соціальним ризиком; 2) їх фактичне настання та документальне підтвердження відповідних фактів, обставин чи подій, а також негативних наслідків, які вони спричинили; 3) їх розгляд як різновид юридичних фактів, з якими норми права пов'язують виникнення або зміну правовідносин щодо соціального забезпечення та виникнення у держави, уповноважених органів, підприємств, установ чи організацій, відповідно до компетенції чи правового статусу, які визначені відповідно до законодавства або договору, обов'язку надати відповідний вид соціального забезпечення; 4) за вторинними правовими ознаками можна також виділяти страхові або не страхові соціальні ризики, традиційні або нетрадиційні соціальні ризики тощо.

Висновки. Таким чином, соціальний ризик у праві соціального забезпечення (вужке розуміння) – це закріплена у законодавстві складна життєва обставина різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги, яка у разі її настання та документального підтвердження є підставою для отримання певного виду соціального забезпечення у визначеному законодавством порядку.

Водночас соціальний ризик у широкому розумінні – це існуюча незалежно від її нормативно-правового закріплення складна життєва обставина різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги.

Важливо розглядати поняття соціального ризику саме у широкому його розумінні з метою усвідомлення того, що не всі ті соціальні ризики, які мають певну вірогідність наступити або ж уже наступили, є підставою для отримання соціального забезпечення, оскільки не закріплені у законодавстві. Проте вони спричиняють такі ж негативні наслідки, як і ті, подолання яких гарантується системою заходів соціального забезпечення. Зазначений стан справ потребує подальшого розвитку та удосконалення правового регулювання, розробки нових нормативно-правових актів, ведення переліку соціальних ризиків, закріплення нових підстав та заходів соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Социальная энциклопедия / За ред. А.П. Горкина и др. М.: БРЭ, 2000. 438 с.
2. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. Донецьк: Янтра, 2001. 351 с.
3. Устинов С.О. Зміст правовідносин у сфері соціального забезпечення в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12. 00. 05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Луганськ, 2011. 20 с.
4. Мачульська Е.Е. Право социального обеспечения в условиях рыночной экономики: теория и практика правового регулирования: автореф. дис. ... докт. юрид. Наук. М., 2000. С. 10.
5. Право соціального забезпечення України: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. 3-тє вид. переробл. і доповн. К.: ІнЮре, 2010. 504 с.
6. Яковюк І.В. Правова політика держави в сфері соціального захисту. Наукові записки. Серія «Право». Вип. 2. Ч. 2. С. 342–346.
7. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. М.: Мысль, 1989. 188 с.
8. Прийменко О.С. Соціальні ризики в солідарній пенсійній системі України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. 2014. Вип. 4. Т. 1. С. 224–227.
9. Синчук С. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. Право України. 2003. № 3. С. 55–60.

УДК 349.2

ЯКОВЛЄВ О.А.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЯКІ СТАНОВЛЯТЬ ОСНОВУ
ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УМОВ ПРАЦІ В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена розкриттю тієї сукупності нормативно-правових актів, які є основою централізованого правового регулювання умов праці в Україні. Вказані акти представлені у вигляді узгодженої системи, починаючи від актів міжнародного рівня і до національного рівня. В результаті встановлено, що деякі акти, хоча і не належать до трудового законодавства, все ж охоплюються його сферою дії і таким чином, по суті, є елементами централізованого правового регулювання умов праці в нашій державі.

Ключові слова: *нормативно-правові акти, централізоване правове регулювання, умови праці, міжнародно-правові акти, трудове законодавство.*

Статья посвящена раскрытию той совокупности нормативно-правовых актов, которые являются основой централизованного правового регулирования условий труда в Украине. Указанные акты представлены в виде согласованной системы, начиная от актов международного уровня и до национального уровня. В резуль-